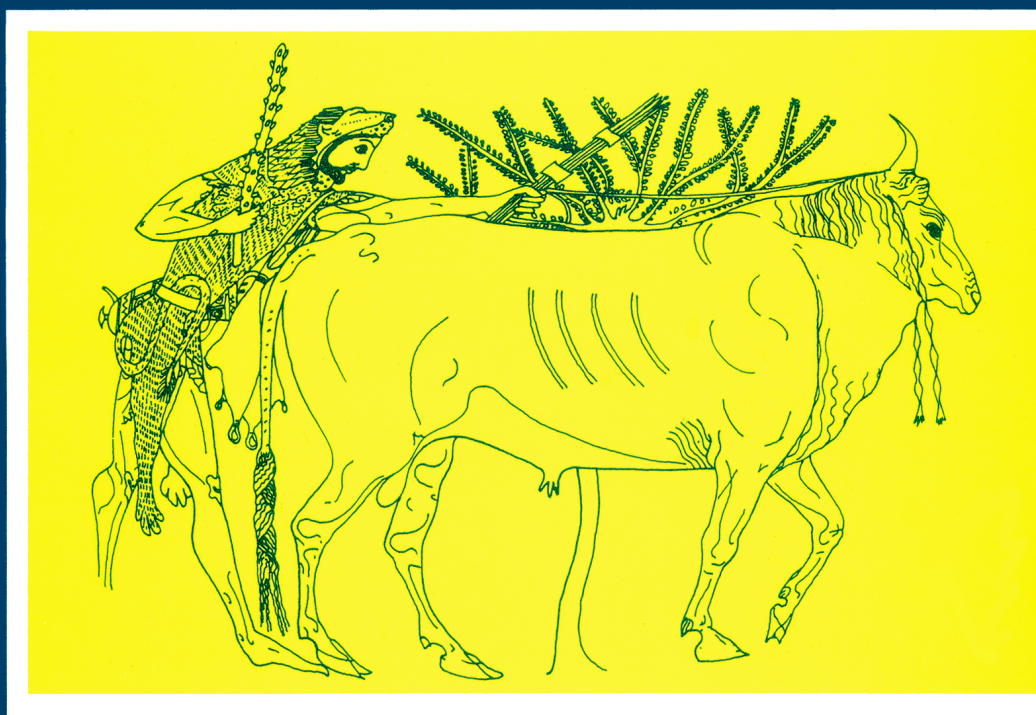

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

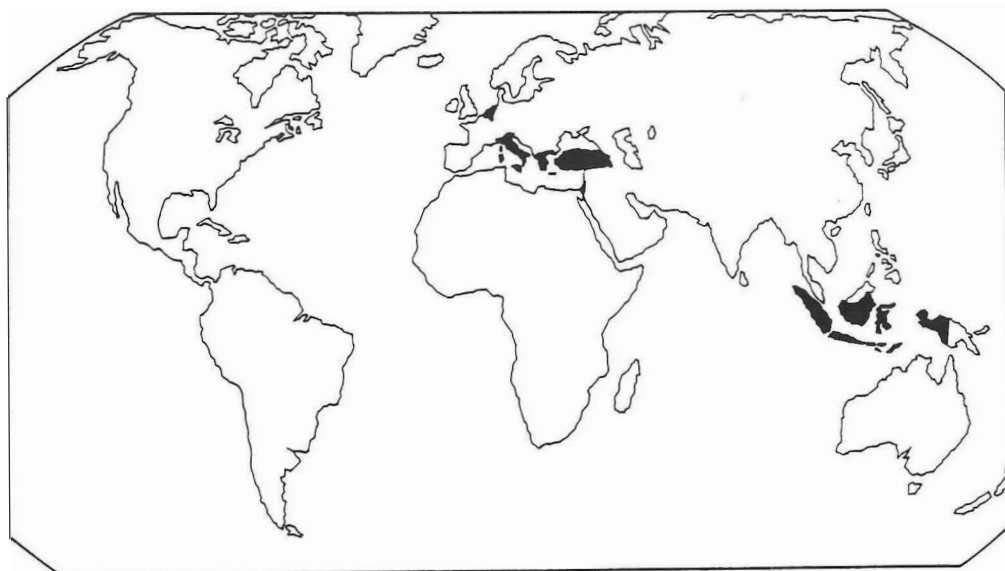
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

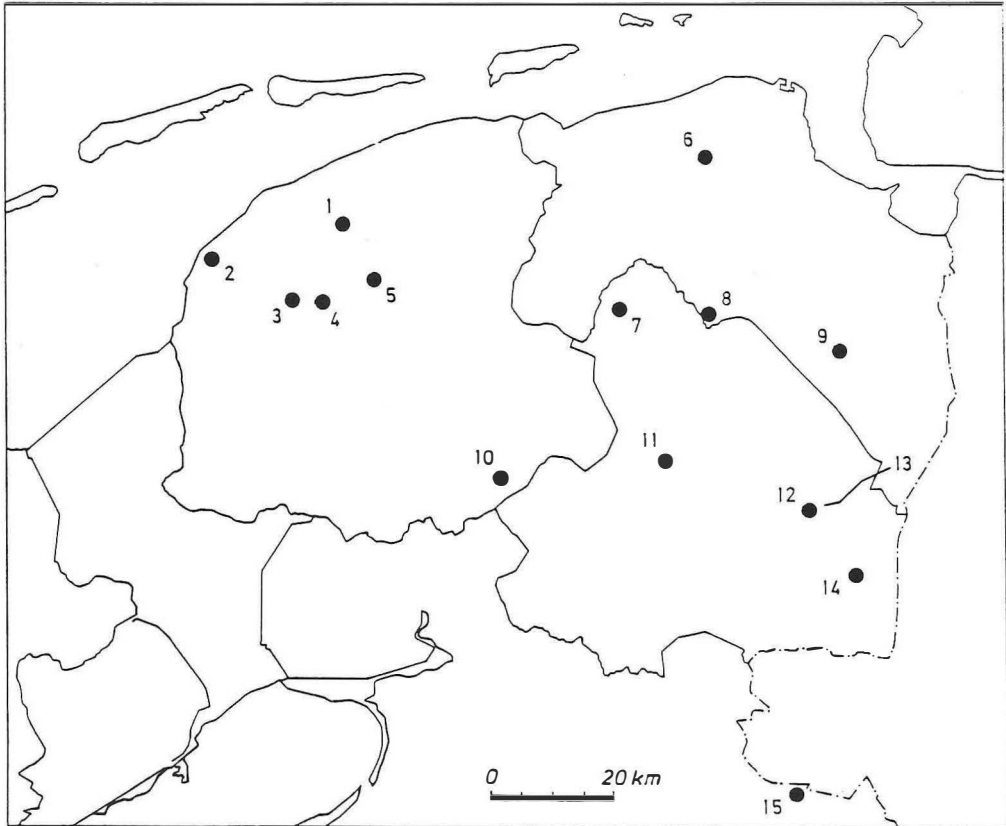
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

VOORTGEZET ONDERZOEK OP DE MESOLITHISCHE VINDPLAATS NP-3 (GRONINGER VEENKOLONIËN)

R.P. Exaltus¹, H.A. Groenendijk² en J.L. Smit³

Het onderzoek van de grootste Noordnederlandse concentratie van mesolithische bewoning, de vindplaats NP-3 in de Wildervanksterdallen (voorheen gemeente Nieuwe Pekela, nu Stadskanaal) kreeg na de campagnes van 1984 en 1989 in 1992 een belangrijke nieuwe impuls. Over de vondsten van 1989 werd verslag gedaan in *Paleo-aktueel* 1; hier worden de eerste resultaten van de campagne van 1992 gepresenteerd.

Een nieuwe aanpak

Op een der langste en tevens hoogste dekzandruggen in de Groninger Veenkoloniën ligt het meest uitgestrekte nederzettingsterrein uit het mesolithicum in Noord-Nederland. Sinds de ontdekking van de vindplaats in 1982 zijn oppervlakte-inventarisaties verricht, delen van de vondstconcentratie systematisch bemonsterd door de grond te zeven, en grotere vlakken blootgelegd. Op een terrein met een omvang van inmiddels 30.000 à 40.000 m² zijn duizenden stuks steen en vuursteen, honderden haardkuilen, verkoalde hazelnootdoppen, en grondsporen geregistreerd. Aan de hand van de opgravingsresultaten van 1984 en 1989 werd de onderzoeksstrategie in 1992 verfijnd en gestroomlijnd. Onder leiding van de derde auteur en onder auspiciën van het BAI werd de opgraving in 1992 verricht door de Werkgroep Prehistorie van het Veenkoloniaal Museum te Veendam. Er kon geput worden uit een reservoir van meer dan zestig vrijwilligers. Door hun inzet en door de strakke organisatie van het onderzoek was het mogelijk de vindplaats in veel meer detail dan voorheen te onderzoeken maar tegelijk een hoge productie te halen.

Ook werd een voor de archeologie nieuwe onderzoekstechniek toegepast om de vulling van haardkuilen te analyseren, een techniek afkomstig uit de bodemmorfolgie, namelijk de vervaardiging van slijpplaten (dungeslepen plakjes van de vulling). Hiervoor is de eerste auteur verantwoordelijk, die dit onderzoek uitvoerde in samenwerking met de Landbouwwuniversiteit Wageningen. Financiële bijdragen van de gemeenten Veendam en Stadskanaal en van de firma KAPPA Karton te Sappemeer waarborgden dit jaar de voortgang van de opgraving.

Slijpplatenonderzoek

Op de vraag naar de functie van de haardkuilen die zo algemeen in mesolithische context voorkomen, was tot nog toe getracht een antwoord te geven vanuit de veldwaarnemingen en de bestudering van macroresten in de vulling. Om de inhoud te kunnen analyseren passeerde de complete inhoud van zo'n haardkuil (volume gemiddeld 15 liter) een zeef van 2 mm maaswijdte. Op de zeef bleven voornamelijk houtskool, soms enige verbrande stukjes vuursteen, en een enkele keer gefragmenteerde stenen liggen, welke laatste de indruk gaven kookstenen te zijn. Uit de homogene vulling meenden we te kunnen afleiden, dat deze een eenmalig gebruik weerspiegelt. Over de wijze van dichtraken van de haardkuil kon eigenlijk nauwelijks iets gezegd worden. Het slijpplatenonderzoek is nu juist bedoeld om over de opbouw van de vulling beter gefundeerde uitspraken te kunnen doen en tevens om te controleren of niet ook andere materiaalcategorieën dan steen, vuursteen en houtskool deel uitmaakten van de kuilvulling.

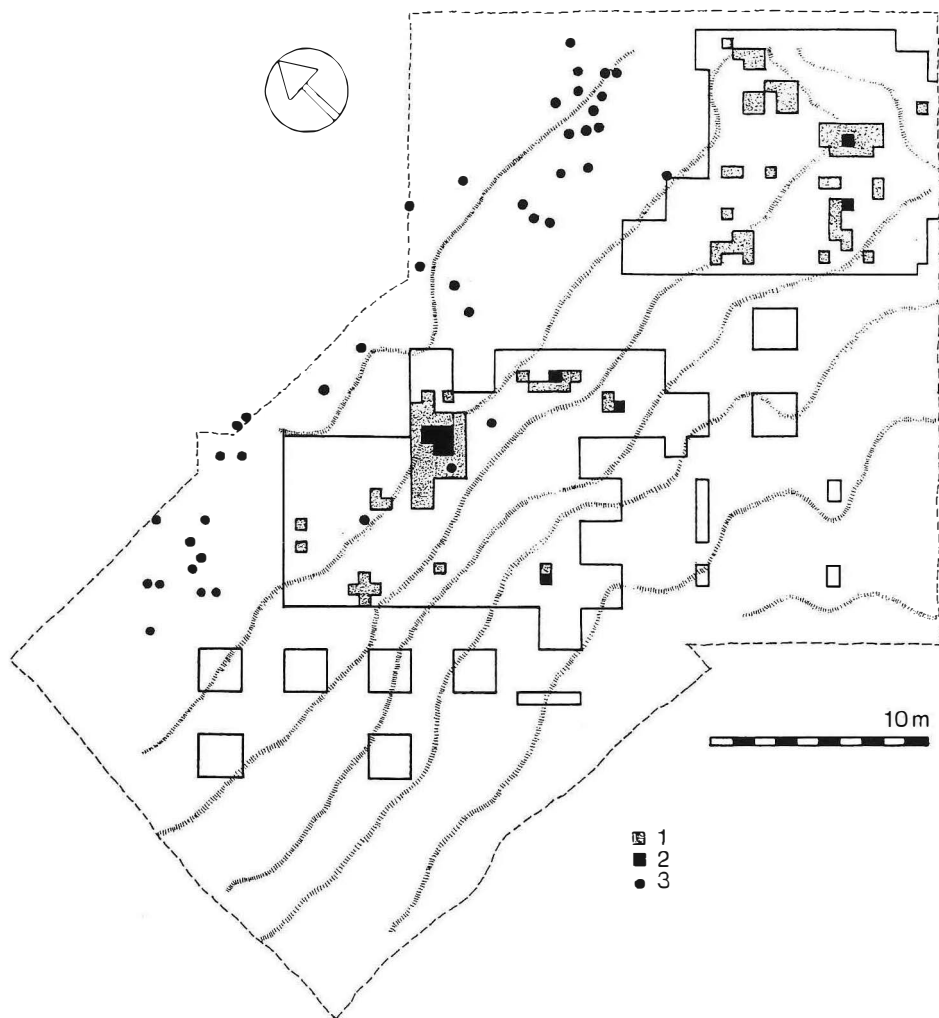

Fig. 1. Overzichtskartje NP-3, campagne 1992. De ligging van de uitgezeefde vakken en het hoogtelijnenverloop (aflopend van N naar Z met een interval van 10cm). 1. Concentraties van 27-83 stuks vuursteen per 0,25 m²; 2. concentraties van 93-181 stuks vuursteen per 0,25 m²; 3. haardkuilen (tek. B.J. ten Kate, Veenkoloniaal Museum).

Op beide vraagstellingen kon het slijpplatenonderzoek een voorlopig antwoord geven. Van drie haardkuilen werden slijpplaten vervaardigd met het volgende, gelijklopende resultaat. De eigenlijke haardvulling, dat is de houtskoolrijke zone die de contouren van de bodem van de kuil volgt, bevat onderin vooral grovere en bovenin meest fijne houtskool. Die sortering

duidt op een natuurlijk verloop van het brandproces. Bovendien vertoont zo'n vulling geen sedimentaire structuren. Dit betekent dat zulke haarden niet op natuurlijke wijze dichtspoelden of dichtstoven, en waarschijnlijk evenmin werden uitgegruimd en hergebruikt. Het ziet er meer naar uit, dat ze na gebruik opzettelijk werden dichtgegooid. Als het dichtgooien

van haardkuilen plaatsvond na eenmalig gebruik, dan moet men de vraag stellen naar de functie van zulke vuren en of deze zich op een speciale plaats binnen het kamp hebben bevonden. Zulke vragen kunnen, zo blijkt nu, met behulp van slijpplatenonderzoek veelspecifieker geformuleerd worden.

Andere componenten dan houtskool en (vuur)steen werden met de microscoop in de twee onderzochte haardvullingen niet aangetroffen. Daarmee blijven de inzichten ongewijzigd, dat het bij dit soort vuren overwegend om een economische toepassing zal gaan (maaltijd bereiden, voedsel en eventueel gebruiksgoederen conserveren).

Boor- en zeeffresultaten

Omdat er bij de eerdere campagnes veel vuursteenconcentraties, haardkuilen en andere grondsporen aan het licht zijn geko-

men, maar lang niet altijd het gewenste detail kon worden aangebracht, werd in 1992 een andere onderzoeksstrategie gevolgd. Bepalend waren de vorm van de heuvel en de verspreiding maar vooral begrenzing van de vondsten daarop. Met de Edelmanboor werd de conserveringstoestand van het bodemprofiel op de langgerekte rug gecontroleerd. Dit wees uit dat de vondsthorizont (de bovenste 15 tot 30 cm van het zand) bovenop de rug al in de bouwvoor was opgenomen, op de flanken maar weinig was verstoord en wat lager zelfs nog met een laagje veen was bedekt. Op de zuidelijke flank kwam over een groot oppervlak direct onder de top van de heuvel een vrijwel compleet (ongestoord) bodemprofiel voor. Hier werd voor een dwarssectie gekozen die de top en een groot deel van de flank omvatte (fig. 1). Hier waren sporen te verwachten van systematisch afval-wegwerpingedrag of van an-

Fig. 2. Profiel door een der volledig bewaarde haardkuilen, waarvan zich de houtskoolrijke, komvormige basis aftekent op de overgang van bruin naar geel zand (foto Henk Feikens, Veenkoloniaal Museum).

dere activiteiten die zich aan de rand van een mesolithisch kamp plachten af te spelen.

Een gebiedje van 1325 m² op de zuidelijke helling van de heuvel werd als opgravings-terrein gekozen en van de bouwvoor en het her en der nog aanwezige restveen ontdaan. Het terrein werd opgedeeld in vakken van 2x2 m, die in eenheden van 50x50 cm werden uitgezeefd (zeef van 4 mm maaswijdte), steeds per laagje van 4 cm. Een vak van 2x2 m werd in z'n geheel laagsgewijs verdiept om ook grondsporen in een wat ruimer verband te kunnen herkennen; waar nodig werden de vakken aansluitend gelegd.

Behalve werktuigjes van vuursteen en massa's bewerkingsafval werden ook veel verkoolde hazelnootdoppen in duidelijk begrensde concentraties gevonden. Dat vormt een volstrekt nieuw gegeven in het onderzoek op NP-3. De beschreven werkwijze bracht ook nogal wat fragmenten van graniet en zandsteen aan het licht, die als slijp/wrijfsteen respectievelijk kooksteen in gebruik moeten zijn geweest. Ook haardkuilen waren weer talrijk (41 stuks, stand november 1992). Op een hoger gedeelte van de flank kwamen drie nog volledig intacte exemplaren aan de dag, die ten behoeve van het slijpplatenonderzoek werden bemonsterd. Deze haarden van respectievelijk 60, 55 en 50 cm breed, met diepten van respectievelijk 49, 43 en 45 cm, waren niet zichtbaar in de uitspoelingshorizont van het bodemprofiel (de A2), maar vertoonden in het onderliggende gele zand de voor haardkuilen zo typerende groenzwarte verkleuring, veroorzaakt door houtskool (fig. 2).

Voor het eerst tijdens het onderzoek naar het mesolithicum in de Groninger Veenkoloniën deed zich in 1992 de gelegenheid voor, de verspreiding van vuursteen en hazelnootdoppen rond dit type haardkuil nauwkeurig te onderzoeken. Het is namelijk nog verre van zeker of er een verband tussen beide bestaat, en zo ja, welk. Twijfel aan die samenhang is door het nieuwe

onderzoek niet weggenomen. Een algemene conclusie uit de campagne van 1992 luidt, dat onze opvattingen over de omvang van vondstconcentraties die zich binnen het complex NP-3 voordoen, bijgesteld moet worden. Ondanks de overlapping van nederzettingsresten, die herhaalde bewoning op zo'n zandrug met zich meebrengt, zijn duidelijke pieken in de aantallen vondsten te onderscheiden. Dit betekent onder meer dat veel scherpere contouren rond de concentraties zijn te trekken dan tot dusver werd aangenomen.

Noten

1. Stichting RAAP, Amsterdam.
2. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
4. Veenkoloniaal Museum, Veendam.

Summary

In 1992 further investigations were made in the periphery of the most extensive Mesolithic site of the northern Netherlands, situated on a coversand ridge in a former peat reclamation district. This time very detailed sieving was done to outline the concentrations of flint waste, of charred hazelnut shells and of hearth-pits, in order to research the possibility of a relationship in time and space between the various activities at the edge of the occupation site.

Moreover, for the first time thin sections were made of the fill of hearth-pits, to investigate the ancient way of dealing with an abandoned hearth of the 'shaft' type.